

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук,
професора **Газнюк Лідії Михайлівни** на докторську дисертацію

Туренка Віталія Едуардовича

«Концептуалізація ідеї любові в античній філософській культурі»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

за спеціальністю 09.00.04 філософська антропологія, філософія культури

033 – філософія

Настання машинно-інформаційної ери в історії світової цивілізації породило гостру потребу у філософсько-антропологічному підході до вивчення людського. У такому контексті посилюється теоретична та практична необхідність філософсько-антропологічного аналізу місця любові у морфології особистості. Науковий пошук людського початку пов'язаний із проблемами духовного образу буття, з феноменом універсальної, всеосяжної любові. Ослаблення почуттів, байдужість, примітивізація кохання, лібералізація статевої моралі вкоренилися у бутті сучасної людини. Відбувається наростання проблеми «безлюбного» буття (М.М. Бахтін), для якого характерні апатія та байдужість до всього навколишнього світу. Подібні тенденції – це шлях до катастрофи повного відчуження та безглуздості буття. Рухливість світу спонукає і сьогодні не меншою мірою, ніж раніше, ставити питання про збереження визначеності людини та про підстави такої можливості. Любов як вибірковість гарантує стійкість її розташування у бутті.

Розуміння любові як однієї з підстав світобудови, як певного початку буття, виявлення та реалізація онтологічного та методологічного потенціалу такої постановки питання, а також усвідомлення світоглядно значення подібної установки видаються сьогодні вельми своєчасними завданнями. Подібні тенденції – це шлях до катастрофи повного відчуження та безглуздості буття. У той самий час особливість філософської рефлексії сучасного суспільства така, що з особливою наполегливістю актуалізується необхідність синтезу різних

дослідницьких ракурсів до вивчення людини. Специфіка філософсько-антропологічної думки в її античному варіанті полягає у синтезі філософських, теологічних та природничих поглядів на людину.

Актуальність даного дисертаційного дослідження обумовлена новим антропологічним витком у соціогуманітарному знанні, нівелюванням людського в людині, виходом за рамки людської поведінки, втратою почуття реальності і деантропологізацією людини. На противагу цьому у процесі вивчення людського буття значна увага приділяється аналізу сфери почуттів та переживань, найважливіше місце серед яких займає любов. Сексуальна революція, популяризація феміністських рухів, зміна структури сімейних цінностей, утвердження у суспільній свідомості гендерних стереотипів визначили як вигляд світу, так і уявлення про любов, стандарти та стиль статевих та міжособистісних відносин.

В процесі ознайомлення з роботою складається враження, що дисертант на основі низки методологічних студій широко поширених ідей пояснює і формує «точку тяжіння» любові як основи світу і людського роду. Теоретично ґрунтовна аналітика щодо ідеї любові в обраному полі античної культури спрямовується автором на розв'язання проблеми адекватної філософської фіксації широкого спектру явищ, промаркованих ознаками трансформації, зміщення та відхилення у бутті людини. У семи розділах роботи послідовно виконується рефлексія у просторі античної філософської думки феномену любові із розширенням меж його усталених способів розуміння. Особливістю філософствування у Стародавній Греції є розгляд буття людини у контексті становлення Космосу. Любові та Ворожнечі надається космогонічне значення, від їхнього впливу залежить поєднання та роз'єднання речей у світі (Епікур), а безпосередня участь у цьому процесі веде до усвідомлення людиною своєї причетності, цілісності з Космосом. Любов (ерос) також сприймається як прояв життєвої сили, джерело блага, уособлення небесного і земного начал. Виступаючи тягою до прекрасного, любов розкриває цілісність естетичного розуміння реальності (Платон).

Підсумовуючи такі міркування, автор виділяє онтологічний, фізичний, естетичний та гносеологічний аспекти у давньогрецькому уявленні про любов.

Дисертацію Туренка Віталія Едуардовича можна охарактеризувати як евристично плідне прагнення поєднати людські почуття та інтереси, вдалу спробу теоретичного відображення складного і багатогранного феномену. Процес концептуалізації феномена любові в античній філософії дисертант розглядає як любовні переживання людей і богів, які осмислювалися в рамках метафізичної концепції любові як сили Космосу, що породжує матеріальні та ідеальні предмети (онтологічний аспект), речі (фізичний аспект), красу (естетичний аспект) та знання (гносеологічний аспект). Автор показує, наскільки філософські настанови та ідеології античного світу парадигмально змінюють звичні положення культури та охоплюють широке коло матеріальних і духовних феноменів, націлених на перехід від міфологічного до людського. Предметом авторських роздумів стала не лише ідея любові, але і тема закоханості, дружби, самотності, страху, смерті, бажання, якості і без-якості людини, катаклізми буття, які утворюють сюжетні лінії та викликають асоціації, роздуми про соціальне і моральне, віртуальне і реальне у житті сучасної людини.

Вибір джерел визначається хронологічними рамками роботи та девальваційним підходом до концепту любові. Сама мета роботи сформувала певні ракурси уваги до тих чи інших текстів. Слід зауважити, що спеціальні філософсько-антропологічних компаративістських дослідження еволюції концепту любові у античній філософській культурі практично відсутні. Ідеї Платона щодо любові в діалозі «Бенкет» знайшли свій відбиток і отримали свій розвиток у східній патристиці у роботах Мефодія Олімпійського, Макарія Єгипетського, Григорія Ніського, Василя Великого, Григорія Назіанзіна, Іоанна Золотоуста. Ерос для Платона – це фундаментальне, пристрасне прагнення душі, яка шукає і знаходить істину в спогляданні найвищої краси. Прагнення до споглядання краси сприймається як екзистенційний стан, що триває для всіх і залучає будь-кого. Платонівський ерос ревальвувався у східній патристиці в ідею ероса як єдності людини з Богом.

Стилістика компонування роботи та підбір джерел, а також особливості використаних методів дозволили автору вибудовувати досить цікаву аналітичну стратегію дослідження протиставлення любові до тіла і любові до душі/духу/особи/мудрості людини в тих чи інших формах, виявлених в давньогрецькій і давньоримській культурі. Ця двоїстість і сьогодні проглядається у питаннях, якими ми часом задаємося у повсякденному житті: «Чи любить він/вона мене або тільки любить моє тіло?» і «якщо він/вона каже, що любить мене, то чому так мало уваги перепадає моєму тілу?». Як ми пам'ятаємо, платонівський Павсаній ставить у центр розуміння еротичного поділ між двома Афродитами – Афродитою Уранією, небесною, і Афродитою вульгарною, земною, і відповідно між двома типами любові, з яких він безперечно віддає перевагу любові до душі. І хоча Сократ у тому ж «Бенкеті» визнає участь обох типів любові в процесі пізнання вищого блага – Прекрасного, вихід до ідеальних форм Ероса вимагає подолання форм тілесних. Словами Діотими Сократ окреслює шлях, яким треба йти в любові самому чи під чийось керівництвом: почавши з окремих проявів прекрасного, треба весь час, ніби сходами, підніматися заради найпрекраснішого вгору – від одного прекрасного тіла до двох, від двох – до всіх, а потім від прекрасних тіл до прекрасних вдач, а від прекрасних вдач до прекрасних вчень, поки не піднімешся від цих навчань до того, яке і є вчення про найпрекрасніше, і не пізнаєш нарешті, що ж це прекрасне.

Автор дисертаційного дослідження підкреслює далі, і це цілком узгоджується з метою роботи, що інша форма дуалізму Ероса, яка також фіксується людиною споконвіку, виявляє себе в полярності любові та ненависті, філії та нейкосу. Як це представлено у Емпедокла, будучи протилежними, ці дві сили не тільки завжди існують у тісній зв'язці, а й сама реальність (світ суцього) можлива лише за участю обох полярностей. Все, що існує, є результатом різних комбінацій базових елементів: води, вогню, повітря і землі, проте самі ці елементи за своєю природою пасивні і наводяться якраз любов'ю і ненавистю. Кохання поєднує різнорідне і роз'єднує однорідне (об'єкт нашої любові – Інший), ненависть, навпаки, поєднує однорідне і роз'єднує різнорідне (ми згуртуємось із

собі подібними проти чужинця, Іншого). Світ ніби пульсує, рухаючись і змінюючись від полюса любові до полюса ненависті, або навпаки. При цьому істотна деталь полягає в тому, що сама по собі предметна реальність можлива тільки в проміжних фазах, тобто за наявності як любові, так і ненависті – у полярних точках світ неможливий: на полюсі любові всі початкові елементи однаково перемішані, як у загальному оргійному соїтії, а за повного панування ненависті всі елементи існують відокремлено, світоутворюючих зв'язків між різними стихіями немає. Зв'язка любов-ненависть може не тільки описувати якусь вихідну метафізичну реальність, як у Емпедокла, а й виступати принципом оцінювання та ранжування любові, що у разі її онтологізації дозволяє розставити ціннісні орієнтири, *ordo amoris* (Макс Шелер), дотримуючись якого суб'єкт вибудовує свою долю як перед іншими людьми чи природою, так і перед реальністю космічного порядку.

На історико-філософських джерелах античної культури автор показує, що будь-який абсолют укорінюється лише через заломлення в призмі особистісного буття, де важливою є здатність персонального агента-суб'єкта нести в собі «запоруку» загальності. Любов є формальна здатність до самонастроювання в мінливих обставинах. Об'єкт любові піддається заміні за збереження ціннісної координатної сітки особистості, у яку потрапляють нові об'єкти, знаходячи у ній особливий сенс. Коли говорять про вбите кохання, мають на увазі зведення такої здатності до нікчемності. Ідентифікація розуміється у цьому контексті як втілення ціннісного почуття, свого, «власного», що проявляється у вчинках, у виборі, у рішеннях. Доля людства залежить від його здатності адаптуватися в реальності, що змінюється, ідентифікувати свою самість у світобудові. Можна говорити про владу любові, а можна, наприклад, про любов до влади. Любов укорінюється не як абстрактний ідеал, а через його конкретні форми.

Звернення дисертанта до полісемантичності терміну «любов» уможливило дослідження самого предмета в рамках різних дисциплін: психології, антропології, етики та онтології. Аналіз ідеї любові в системі онтологічних категорій викликаний потребою експлікувати її глибинні рівні та сутнісні

визначення як деякого відношення у світі в цілому, а не просто чуттєво-емоційного ефекту від такого відношення на антропологічному рівні. У розкритті проблемного потенціалу дисертаційної теми автор розглядає дихотомію любов-ревності, які, з одного боку, різноспрямовані за своєю суттю (оскільки любов у чистих своїх формах, звернена на іншу людину, її особистісний початок, відкриває в ньому суб'єкта, а ревності звернені на самого себе і зводять іншого до статусу об'єкта володіння), але з іншого – утворюють ще тіснішу єдність, ніж пара любов-ненависть.

Залучивши до дослідження ключові онтологічні установки античної філософії, пан Туренко В.Е. аргументовано доводить, що істотною особливістю розуміння любові у Аристотеля виявляється уточнення специфіки любові-філії. Аристотель поряд з Платоном розробив таку понятійну систему, яка активно застосовувалася візантійськими філософами, в тому числі, в навчанні про любов як вищу християнську чесноту. Аристотелівська ідея поміркованості ревальвувалася у візантійській філософії у вчення про розсудливість як одну з найважливіших християнських чеснот. Вплив Платона і Аристотеля на вчення про любов візантійських філософів мало методологічний і семантичний, а не тільки змістовно-смісловий та світоглядний характер.

Задум автора полягає у тому, щоб показати суперечливість семантичного поля поняття «любов-ерос», яке ним характеризується у чотирьох різноспрямованих аспектах. 1) Софійний та логосний аспект. Любов-ерос може мати спрямованість на мудрість і слово, які невіддільні один від одного. Мова йде не просто про філософію, а про «еросо»-софію, тобто про пристрасне, сильне прагнення до пізнання істини на відміну від більш спокійного та раціонального розуміння істини у «філо»-софії. 2) Споглядальний аспект пов'язаний з платонівською ідеєю сходження ероса від природної краси до споглядання ідеї Краси самої собою. Ця ідея трансформується у прагнення перейти від любові до природної краси, до любові як до вищої краси, під якою розуміється абсолютна цінність. 3) Аспект тотожності з агапе, який розглядає такий рівень духовного вдосконалення людини, коли любов-ерос і любов-агапе інтегруються в

нерозривну єдність. 4) Статевий аспект, в якому ерос постає як «тиранія похоті», яку необхідно подолати кожному, хто прагне мудрості (Іоанн Златоуст).

Цікавим у науковому відношенні є активне використання античної постановки проблеми та понятійно-категоріального апарату для вироблення вчення про дружбу. У візантійській філософії сформувався семантичний континуїтет античної термінології у визначенні любові-філії як духовного зв'язку з тим, що приємно, що виробляється радістю і пристрасстю. На думку дисертанта, значення любові-філії полягало в тому, що вона сприяє вільному розкриттю особистості в спілкуванні з тим Іншим, який став Ти для люблячого. Якщо у любові-еросі немає діалогу, то дружба діалогічна. У любові-філії спочатку єдиний логос поділяється і стає двоїстим, щоб у цій подвійності, у відділенні «Я» від «Іншого» людський розум міг пізнавати себе як частину єдності «ми».

У найширшому сенсі існуюче становище можна охарактеризувати так: у загальному розумінні стирається уявлення про любов як про почуття, що виступає однією з умов цілісності людського буття. Любов почала сприйматися як зовнішня, швидкоплинна близькість, як флірт, спокуса, фізичний зв'язок, тоді як справжній характер міжособистісних відносин має метафізичну природу і проявляється у цілісності утвореної єдності. Аналізуючи ідеї античних мислителів, автор прагне показати, що любов не є чистою емоцією, як це прийнято вважати в повсякденному розумінні, любов – це почуття, що виникає і утримується у взаємодії як мінімум двох суб'єктів. Любов тлумачиться як комплексний інтегрований стан психіки, мислення та інтенції до поєднання з Іншим. Саме з цього визначення стає зрозумілим, чому у філософській літературі любов порівнюють, з одного боку, з вчинком, а з іншого – з подією. Поверхневе звернення до проблем любові та небажання бачити у цьому почутті основу ціннісного ставлення до світу стають причинами зниження якості людського буття, здібностей до самореалізації та самовизначення, у той час як акцентування уваги виключно на психологічних аспектах буття людини, характерне для сучасного стану науки та практики дослідження любові, позбавляє це буття цілісності, тягне за собою почуття втраченості, занедбаності, фрустрацію. У

обставинах, що склалися, саме філософсько-антропологічний аналіз може розкрити специфіку відносин, виявити значимість та інтегративний потенціал любові. Враховуючи останнє, дисертант вважає обґрунтованим у рамках цієї роботи серед усього різноманіття виділити традиційну форму кохання – любов чоловіка до жінки чи жінки до чоловіка.

У дисертаційній роботі ідея любові в античній філософії культури представлена як характеристика буття, ціннісного ставлення людини до людини та світу. Специфіка цього підходу полягає у спробі уявити буття людини автентичним чином, де прояв любові виступає природним виразом людської сутності. Дослідження любові як умови цілісності людського буття, як стану розумної та переживаючої істоти особливо важливе для розуміння специфіки родової природи людини. Адже саме звернення до першооснов буття, до яких повною мірою належить і любов, створює можливість уточнення, коригування поняття людини, дозволяє осмислити органічність різноманіття та єдності всіх рівнів та аспектів його існування. Застосований у дослідженні філософсько-антропологічний підхід у своїй багатовимірності сприяє розкриттю справжнього характеру людського життя й виділенню любові як специфічної сфери буття людини. До переваг дисертації можна віднести цитування оригінальних текстів античних мислителів. Робота добре структурована, має чітко виділені логічні і смислові блоки.

Водночас не зайвим видається висловити декілька міркувань, відповіді на які, не змінюючи в цілому позитивну оцінку дисертаційного дослідження, можуть слугувати проясненню позиції автора та більш точному розумінню окремих положень роботи.

1. Поза фокусом даного дослідження залишилися такі градації любові як: строге, прагма і людус, які суттєво доповнюють вічні екзистенціальні сюжети значення, призначення, покликання людини у світі, розкриваючи питання невичерпного, безкінечно багатоаспектного життя.

2. У роботі досліджується певний зв'язок з онтологічною та етичною складовими любові. Саме любов як організуючий початок буття додав би

дослідженню більшої аргументованості й поліфонічності у соціокультурних контекстах.

3. Доцільно було б більше уваги приділити аналізу таким виявам любові як батьківська любов, любов до себе, любов до Бога і т.д., хоча обрана дисертантом форма сприймається як найбільш репрезентативний окремий випадок феномена любові.

4. Зважаючи на те, що античне філософування створило основу для подальших міркувань про любов на Заході, цікавим і важливим було б дослідження його впливу на формування та розвиток таких культур любові як романтична і куртуазна.

Загалом же дослідження виконано на високому науковому рівні і є вагомим внеском в розвиток вітчизняної філософської науки. Дана дисертація відкриває нові можливості для подальших досліджень в галузі філософської антропології і філософії культури, історії філософії, а також у трансдисциплінарних вимірах практичної філософії як у культурно-антропологічному, так і в соціально-філософському аспектах. Монографія автора та статті в ідейному і концептуальному плані висвітлюють основні положення дисертаційного дослідження. Робота пройшла належну апробацію, про що свідчить географія участі автора у наукових конференціях і семінарах та презентації дисертаційного дослідження.

За змістом та оформленням дисертація Туренка Віталія Едуардовича «Концептуалізація ідеї любові в античній філософській культурі» повністю відповідає вимогам пп. 7, 8 та 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197, а публікація і апробація результатів відповідає Наказам Міністерства освіти і науки України «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» №1220 від 23.09.2019 року і «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 23 вересня 2019 року №1220» №496 від 27 травня 2022 р.

За сутністю проблем і характером їх дослідження робота відповідає вказаній спеціальності, а її автор Туренко Віталій Едуардович заслуговує присвоєння йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри гуманітарних наук

Харківської державної

академії фізичної культури

Лідія ГАЗНЮК

